

Izvorni naučni rad

UDK017.1:655.421(497.5)''1796/1823''

Sanja IVANOVIĆ-GRGURIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Osijek

sanjagrguric11@gmail.com

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Osijek

mlukic@ffos.hr

KATALOZI HRVATSKIH KNJIŽARA KAO IZVOR ZA POVIJEST ČITANJA

Rad je usmjeren na utvrđivanje broja književnih djela u knjižarskim katalozima hrvatskih knjižara u razdoblju od 1796. do 1823. godine te na njihovo žanrovsko i stilsko određivanje. S obzirom da je razdoblje kraja 18. i početka 19. stoljeća doba kasnog prosvjetiteljstva, kada u Zapadnoj i Srednjoj Europi zanimanje za teologiju opada, a interes za svjetovnom literaturom, uključujući i književnost, znatno raste, cilj rada je istražiti uočavaju li se takvi trendovi i među hrvatskom čitateljskom publikom. Sinkronijskom i dijakronijskom usporedbom sedam kataloga navedenih knjižara dobiva se pregled književnih naslova i autora koji kruže na hrvatskim prostorima u navedenom razdoblju te detektira specifična potražnja publike na koju su knjižari kao trgovci nastojali odgovoriti. Ponuda književnih naslova promatra se u skladu s današnjim književno-teorijskim spoznajama pa se dijeli na prozu, liriku, dramu te naslove za djecu i mlade. Rad je usmjeren na djela pisana njemačkim jezikom koja čine većinu naslova (70%) u definiranim katalozima. Analizom autora, djela i žanrova daje se odgovor na pitanje stižu li u Hrvatsku, tadašnju periferiju Austrijskoga Carstva, isključivo uspješnice, korisna literatura, popularna ili pak visoka književnost te postoje li određene promjene ili specifičnosti vladajućeg ukusa. Navedena tema doprinosi cjelovitijem uvidu u kataloge hrvatskih knjižara koji predstavljaju značajan izvor za povijest čitanja te pobliže prikazuje njihovu važnu ulogu u kulturnom transferu između Europe i hrvatskih prostora.

Ključne riječi: *knjižarski katalozi, njemački jezik, 19. stoljeće, povijest čitanja, kasno prosvjetiteljstvo, preporučeno razdoblje*

1. Uvod

Unatrag nekoliko godina bilježi se porast znanstvenoga interesa za knjižarske kataloge hrvatskih knjižara koji se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.¹ Dosadašnja saznanja o njemačkim knjigama na hrvatskim prostorima temelje se na istraživanjima povijesti izdavaštva i trgovine knjigom te na memoarima pisaca i intelektualaca, zapisima o izdavaštvu, publicističkim kritičkim osvrtima i zapisima o cenzuri. Zbirka od sedam sačuvanih kataloga hrvatskim knjižara u razdoblju od 1796. do 1823. godine omogućuje da se po prvi put dobiju reprezentativni statistički podaci o stvarnoj književnoj ponudi, a upravo je takva književno-povijesna analiza ona koja u dosadašnjim istraživanjima nedostaje. Pri analizi književnih izdanja, na koja je ovaj rad primarno usmjeren, koristit će se sljedeće mogućnosti kvantifikacije podataka:

- ukupan broj naslova po kategorijama te odnos teologije i književnosti
- odnosi unutar književnosti (žanrovi)
- sinkronijskom i dijakronijskom analizom utvrdit će se potražnja za određenim autorima i žanrovima ako je očito da knjižar proširuje ponudu u tom smjeru
- starost ponude (prema godinama izdanja ponuđenih djela) ukazuje na recentnost djela, trendove odnosno negativne trendove među čitateljstvom, ali govori i o (financijskoj) mogućnosti samog knjižara da prati aktualna zbivanja i prilagođava se ukusu publike te njegovoj poslovnoj umješnosti (aktualnost ponude, odnosno zastarjelost)
- lista najzastupljenijih autora i žanrova (kao pretpostavljeni pokazatelj popularnosti među čitateljima)
- pregled izdanja u skladu sa današnjim književno-teoretskim spoznajama (proza, lirika, drama, književnost za djecu i mlade), stilskim odrednicama (prosvjetiteljstvo, Sturm und Drang, weimarska klasika, romanizam, bidermajer) te odnosima između zabavne literature i onih djela koja se danas smatraju kanonom.

¹ Od radova domaćih autora na ovu temu posebno treba istaknuti doktorski rad Jasne Tingle *Katalozi zagrebačkih knjižara u pred-preporodnom razdoblju kao izvor za povijest knjige i čitanja* (2017.) u kojem se govori o unutarnjoj organizaciji kataloga, jeziku i mjestu tiska knjiga u ponudi i njihovim cijenama te znanstveni članak Marijane Tomić *Knjižarski katalozi kao izvori za povijest knjige: primjer kataloga Novoselske knjižare u Zagrebu (1794–1829)* (2008.) koji donosi analizu po žanru i jezicima jednog kataloga Novoselske knjižare pronađenoga u Budimpešti. Povijesnim kontekstom, interkulturalnim vezama hrvatske književnosti te stranim, posebice dječjim knjigama na hrvatskim prostorima iscrpno se bave Majhut i Lovrić-Kralj (2020.) u knjizi *Oko hrvatske dječje književnosti*.

Rezultati analize prema gore navedenim kriterijima omogućit će detaljan uvid u naslove koji cirkuliraju među hrvatskom publikom, što u određenoj mjeri omogućuje rekonstrukciju čitateljskih interesa te vladajućeg ukusa u razdoblju od 1796. do 1823. godine. Nadalje, promatranjem tadašnje knjižarske ponude u europskom kontekstu doći će se do zaključaka o tome u kojoj je mjeri čitatelj u Hrvatskoj preko kulturnih proizvoda uvezenih s njemačkoga govornog područja imao mogućnost biti u kontaktu sa zapadnoeuropskim književnim, idejnim i kulturološkim stremljenjima. Prvi dio rada osvrta se na kulturno-povijesni kontekst toga doba, jer razumijevanju uloge knjižarskih kataloga doprinosi slika kompleksnih silnica koje u tom razdoblju utječu na razvoj knjižarstva i književne publike.

2. Kulturno-povijesni i gospodarski kontekst na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće

2.1. 19. stoljeće – „stoljeće prosvjetiteljskog samoosvješćivanja“

U „dugo“ 19. stoljeće – „stoljeće prosvjetiteljskog samoosvješćivanja“ (Milanja, 2012: 47) – Hrvatska ulazi kao dio Habsburške Monarhije te je i na hrvatskim prostorima vidljivo buđenje nacionalne svijesti pod utjecajem ideja romantizma, ali i sličnih pokreta u drugim zemljama Monarhije. Vođeni idejom o stvaranju moderne nacije na osnovama teritorijalne cjelokupnosti, jedinstvenog književnog jezika, građanskih i ljudskih sloboda i prava, preporoditelji su imali za cilj sjediniti dijelove vlastita naroda i stvoriti kulturno jedinstvo ne samo Hrvata nego i ostalih slavenskih naroda. Početni period Hrvatskog narodnog preporoda uslijedit će 30-ih godina 19. stoljeća, nešto kasnije nego u ostatku Europe gdje su narodni preporodi u pojedinim zemljama započeli već u zadnjim desetljećima 18. stoljeća i okončali tijekom prve polovice 19. stoljeća. Konstituiranje moderne građanske Hrvatske te rješavanje brojnih kulturnih pitanja zasigurno nije bilo moguće bez prihvaćanja obrazaca što su ih stvorile kulture na višem razvojnem stupnju (Gross, 1985 u: Milanja, 2012: 47). Kultura, a s njom i književnost zasigurno je imala jednu od temeljnih uloga u oblikovanju subjekata građanskog društva. Majhut i Lovrić-Kralj naglašavaju u tom kontekstu upravo važnost strane knjige jer smatraju da je „iskustvo čitanja stranih knjiga često oblikovalo navike, očekivanja i znatno proširivalo književno znanje čitateljske publike“ (2020: 17). Autori navedenu tezu dokazuju mnogobrojnim povijesnim izvorima, u prvom redu osobnim zapisima brojnih hrvatskih književnika, intelektualaca i prosvjetitelja koji su odgojeni i obrazovani na njemačkom jeziku.

2.2. Njemački jezik kao *lingua franca*

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća njemački je jezik u Habsburškoj Monarhiji odnosno Austrijskom Carstvu (1804. – 1867.) *lingua franca* – jezik državne vlasti i jezik institucija, a zagrebačko građanstvo služilo se s najmanje dva jezika te je, kako navode neki izvori, bilo „gotovo duhom ponijemčeno“. Hameršak navodi kritike Adolfa Vebera Tkalčevića koji je hrvatsko plemstvo na početku 19. stoljeća nazivao „odnarođenim“ te naglašavao da „knjigama pučkim ne bijaše ni traga ni glasa“ (Hameršak, 2009: 67). Obrazovani sloj tadašnje Banske Hrvatske morao se služiti njemačkim jezikom jer je sva relevantna stručna i znanstvena literatura bila na njemačkom jeziku, a hrvatsko je građanstvo u gradskim kavanama čitalo austrijske i hrvatske novine na njemačkom jeziku (Župan, 2016: 280–282). Tako u Zagrebu 1786. izlaze prve novine na njemačkom jeziku (*Agramer deutsche Zeitung*, 1786.), 1815. prvi se časopis u Hrvatskoj – *Agramer Theater Journal* – jednako tako objavljuje na njemačkom jeziku kao i *Luna Agramer Zeitschrift* koji počinje izlaziti 1826. godine. U gradskim sredinama njemački će jezik sve do kraja 19. stoljeća biti nezaobilazan dio svakodnevnog života, što pokazuje i slučaj najpoznatije preporodne književnice i učiteljice Dragojle Jarnević koja je svoj dnevnik od 1833. do 1841. godine vodila na njemačkom jeziku, a školovala se u karlovačkoj djevojačkoj školi u kojoj se nastava također odvijala na njemačkom jeziku. Na dominaciju njemačkog jezika kod djevojaka iz građanskih obitelji prvi je pokušao upozoriti Janko Drašković objavljivanjem knjižice *Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter* (1838.), a o prevlasti njemačkoga jezika u kulturnom i svakodnevnom životu Zagreba u predpreporodnom razdoblju pisali su, uglavnom kritički, mnogi autori. August Šenoa je u svojim publicističkim tekstovima kritizirao djevojke zbog čitanja trivijalnih njemačkih romana, a Jagoda Truhelka navodila je „ubitačan utjecaj“ njemačkih i francuskih pomodnih romana na život djevojaka, i to ne samo zbog upitne kakvoće i tematike tih romana nego i zbog činjenice da su ih djevojke čitale u njihovu njemačkom, francuskom ili talijanskom izvorniku, što je dovodilo, smatralo se, do njihova „još jačeg otuđivanja od domaćeg jezika, roda i nacionalnoga duha, koji su, u vrijeme kada je razvitak nacije bilo jedno od gorućih pitanja, bili iznimno važni“ (Lakuš, 2013: 121). Prethodno navedeno to je zanimljivije što se u isto vrijeme i u Njemačkoj kritizira pretjerano konzumiranje takvih romana, s argumentom da kvare moral, odvrćaju od posla te previše raspiruju maštu nauštrb razuma i kritičkog razmišljanja (usp. Jäger i Schönert, 1977: 39). Djeca koja su odgajana na njemačkom jeziku imala su pristup različitim naslovima izrijeком namijenjenima djeci, a sve do kraja 19. stoljeća u građanskim će hrvatskim obiteljima inozemne dječje knjige još uvijek biti jedine dječje knjige.

Sve navedene kritičke primjedbe ukazuju na to da utjecaj njemačkog jezika u građanskim obiteljima nije proizlazio iz neke sustavne germanizacije, nego iz svakodnevnog života tadašnjih obitelji iz srednjeg i višeg društvenog sloja (usp. Župan, 2016: 281) čiji su se članovi smatrali kozmopolitima, građanima Carstva.

2.3. Gospodarske prilike

U drugoj polovici 18. stoljeća sjevernu Hrvatsku također zahvaća prvi val, u usporedbi sa zemljama Zapadne Europe, slabe urbanizacije i industrijalizacije. Zbog nepovoljne gospodarske situacije samo plemstvo i najbogatiji trgovci čine tanak sloj društva koji je slobodan od svakodnevnog teškog rada te je financijski sposoban priuštiti si knjigu (usp. Tingle, 2017: 13). Nakon što je 1767. Marija Terezija u Varaždinu osnovala Hrvatsko kraljevinsko vijeće za upravne i gospodarske poslove, polako započinje emancipacija građanstva kroz trgovinu i obrt. Kako tijekom 19. stoljeća prometne veze s prijestolnicom postaju sve bolje, zagrebačko građanstvo u 19. stoljeću počinje „otkrivati“ Beč i sve više imitira bečki način života. Beč postaje mjesto „doticaja Zagrepčana sa europskom kulturom“, što ostaje sve do sloma Austro-Ugarske 1918. godine (Strecha, 1993: 82). Uz to su Beč i Graz središta obrazovanja ne samo hrvatske inteligencije, već i obrtnika i trgovaca. Takve gospodarske prilike zasigurno su imale velik utjecaj na razvoj izdavaštva i knjižarstva.

3. Čitateljstvo u 19. stoljeću u Europi i Hrvatskoj

Kraj 18. i početak 19. stoljeća razdoblje je koje bilježi porast broja čitatelja u Zapadnoj i Srednjoj Europi te u kojem knjige, kao posljedica industrijske revolucije, postaju jeftinije i time dostupnije širim društvenim slojevima. Pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva diljem Srednje i Zapadne Europe otvaraju se i prve posudbene knjižnice koje „demokratiziraju pristup knjizi, pa tako i znanju, koje postaje dostupnije sve širim društvenim slojevima“ (Lakuš, 2013: 105). Ipak, na naše prostore promjene stižu sa zakašnjenjem od gotovo jednog stoljeća što zbog perifernog položaja Hrvatske unutar Austrijskog Carstva, što zbog činjenice da samo to Carstvo u odnosu na Zapadnu Europu i njezina središta predstavlja svojevrstu poluperiferiju (usp. Milanja, 2012: 57) u kojoj do porasta broja čitatelja dolazi tek u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, premda i tada uglavnom u uskom sloju obrazovanog višeg građanstva (usp. Lakuš, 2013: 104). Razlozi takvu stanju su brojni: visok stupanj nepismenosti, loše gospodarsko stanje, nestandardiziranost hrvatskog jezika, ali i generalna nezainteresiranost za knjigu, kao i neshvaćanje potenci-

jala knjige još uvijek prisutno među širim društvenim slojevima. Ipak, čitateljstvo – premda malobrojno – postoji, pogotovo u višim građanskim krugovima među plemstvom.² Počinju se prakticirati i novi, „moderni“ oblici čitanja, koji su podrazumijevali ponajprije „čitanje u osami, koje se bitno razlikovalo od dotadašnjega tradicionalnog, kolektivnog čitanja u zajednici, najčešće u okrilju obitelji“ (Lakuš, 2013: 106), a utjecajem prosvjetiteljstva dolazi i do sekularizacije tema, pri čemu interes za vjerske teme slabi, dok je zanimanje za prirodne i društvene znanosti, djela svjetovne naravi te beletristiku u značajnom porastu.

4. Uloga i značaj književnih kataloga u kulturnom transferu između njemačkoga govornog prostora i Hrvatske

4.1. Tiskarstvo u Hrvatskoj

Knjižarstvo i nakladništvo Sjeverne Hrvatske bilo je pod utjecajem njemačkog govornog područja jer su vlasnici tiskara, kao i njihovi upravitelji, često bili podrijetlom iz Austrije ili Njemačke, ili su ondje bar završili izobrazbu za zanat i neko vrijeme radili. U drugoj polovici 18. stoljeća u Zagrebu posluju dvije-tri knjižare, što je dovoljno za potražnju tada malobrojnoga čitateljstva, a sve više knjiga uvozi se iz Austrije. Tek dolaskom bečkoga tiskara i knjižara Ivana Tome pl. Trattnera, koji u Hrvatskoj vidi potencijal za prodaju i razvoj tržišta, stanje ponude stranih naslova bitno se mijenja jer on nudi ne samo naslove iz vlastite tiskare već i knjige dobivene razmjenom s drugim nakladnicima (usp. Majhut, Lovrić-Kralj, 2020: 29). Trattner dobiva privilegij za tiskaru u Varaždinu i distribuciju školskih knjiga u čitavoj Hrvatskoj na dvadeset godina, a po isteku privilegija 1794. prodaje tiskaru i knjižaru biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, koji ju pak prepušta Antunu Novoselu. Prvi je katalog Novoselove knjižare prema mišljenju Aleksandra Stipičevića rađen vrlo „stručno“, tj. vidljivo je da su „domaći sinovi u Zagrebu naučili voditi knjižarski posao na tada visokoj stručnoj razini“ (2005: 108–109). Stipičević također smatra da je Novosel dobro poznao zagrebačko tržište i da se iz njegovih kataloga „može vrlo jasno iščitati ukus i intelektualni interes visokog društva u Zagrebu“ (2005: 108–109).

² Istraživači govore o tri osnovne čitateljske skupine: skupina visokoobrazovanih intelektualaca, skupina obrazovanih viših (građanskih) slojeva te skupina polupismenih čitatelja (uključuju i one nepismene, koji su u dodir s pisanom riječju dolazili samo posredno, čitanjem naglas u krugu obitelji ili pak slušajući župnika za oltarom) (Houston, 1988: 193–194, Small, 1996: 263–264 u: Lakuš, 2009: 29–45).

Knjižarska je proizvodnja u 19. stoljeću kao i svaka druga grana gospodarstva bila podložna zakonima tržišta. Zbog siromašne domaće produkcije te veće potražnje stranih knjiga, knjižari su se tržištu uglavnom prilagođavali. S obzirom da je najveći dio knjiga na hrvatskom jeziku bio vjerskoga sadržaja, one su se distribuirale preko crkvenih ustanova te ih stoga u laičkim prodajnim katalozima ima vrlo malo. Građanska intelektualna elita i plemstvo čitali su djela grčkih i rimskih klasika u originalu, kao i djela njemačkih i talijanskih pisaca, a francuskih i engleskih obično u njemačkim prijevodima (usp. Milanja 2021: 94–95).

4.2. Knjižarski prodajni katalozi i njihov značaj

Početkom 19. stoljeća knjižarski prodajni katalozi bili su novi oblik oglašavanja zagrebačkih knjižara s ciljem slanja objedinjene ponude u okolna mjesta te velikaške dvorce i vile, školske i vjerske ustanove širom Hrvatske ili putem putujućih trgovaca sve do provincije, jer na prostorima današnje Hrvatske sve do Zadra i Osijeka nije bilo drugih knjižara (usp. Tingle, 2017: 51). Izdavanje knjižarskih kataloga doseže svoj prvi vrhunac diljem Zapadne i Srednje Europe u drugoj polovini 18. stoljeća dok su hrvatski knjižari europsku praksu slijedili sa zakašnjenjem od 20 ili 30 godina (usp. Tingle, 2017: 19). S obzirom na to da je Zagreb bio administrativno, sudsko, crkveno, gospodarsko i kulturno središte, u njemu je postojala društvena elita koja je imala potrebu za stručnom literaturom. Polazeći od teze da je pojava knjižarskih kataloga posljedica rasta potražnje za knjigama te da su knjižari kao ekonomski subjekti zasigurno nastojali odgovoriti na potražnju na tržištu, knjižarski su katalozi značajan izvor za zaključke o povijesti čitanja na hrvatskim prostorima te kulturnim potrebama čitatelja toga doba. Osim toga, katalozi su jedan od rijetkih povijesnih izvora u kojima je vidljivo prisustvo strane knjige hrvatskom kulturnom prostoru. S obzirom na to da su katalozi hrvatskih knjižara iz knjižničarske perspektive temeljito obrađeni u disertaciji Jasne Tingle (2017.) te članku Marijane Tomić (2008.), ovaj se rad tim aspektima neće baviti.³ Cilj

³ U radovima Jasne Tingle (2017.) i Marijane Tomić (2008.) doznajemo vrijedne podatke o tome da su mjesta tiska knjiga u ponudi uglavnom u Njemačkoj i Austriji, da latinski i teološka literatura gube na značaju, a svjetovni jezici dominiraju. Također, obje autorice zaključuju da, iako vrlo uzak, prvenstveno zbog visokog stupnja nepismenosti, čitateljski je sloj u Hrvatskoj usuglašen s europskim kulturnim trendovima – latinski je zamijenjen svjetovnim jezikom – njemačkim, a vjersku literaturu polako zamjenjuje književnost. U disertaciji Jasne Tingle (2017.) nalazi se detaljan materijalni opis istraženih kataloga, svi potrebni podaci o jezicima, pismima i mjestu tiska knjiga u ponudi, njihovim cijenama te unutarnjoj organizaciji kataloga. Također, prilog disertaciji su i tablice s prijepisom svih knjiga iz navedenih 7 kataloga, koje je autorica stavila na raspolaganje za daljnja istraživanja.

ovog rada je istražiti u kojoj su mjeri u katalozima prisutna književna djela jer takva saznanja nedostaju u dosadašnjim istraživanjima, što će doprinijet razumijevanju vladajućeg ukusa toga doba i rekonstrukciji ideja koje putem uvezenih knjiga cirkuliraju među hrvatskom publikom. Također će se promotriti koji su autori i žanrovi dominantni, detektirati eventualne promjene književnoga ukusa tijekom prve trećine 19. stoljeća, u tzv. predpreporodnom razdoblju te na taj način doprinijeti razumijevanju do sada nedovoljno istražene kulturne povijesti i povijesti čitanja na našim prostorima.

U interdisciplinarnom području povijesti knjige knjižarski katalozi su priznati i pouzdani izvori, no s obzirom na to da ne postoje (ili znanosti nisu poznati) dokazi o tome koje knjige su zaista kupljene, a ako su i kupljene, jesu li zaista i čitane, ova će se analiza temeljiti na sinkronijskoj i dijakronijskoj usporedbi građe navedenih kataloga, na temelju čega se može utvrditi nekoliko činjenica: a) u koje vrijeme teološka literatura gubi na značaju u korist one svjetovne, dakle u kojem trenutku na hrvatskim prostorima možemo govoriti o tzv. čitateljskoj revoluciji⁴ te koja sve svjetovna, tj. stručna područja knjižari svojom ponudom pokrivaju; b) analizom književnih djela utvrdit ćemo kakvu vrstu književnosti hrvatski knjižari uvoze s njemačkoga govornog područja s obzirom na njihov žanr i stilske odrednice; c) u obzir će se uzeti i starost naslova kako bi se došlo do zaključka koliko je ponuda knjižara u Hrvatskoj recentna. Nadalje, takvom usporedbom kataloga moguće je utvrditi kojim autorima i djelima knjižari proširuju svoju ponudu, a koji naslovi i autori izostavljanjem iz ponude očito gube na značaju. Analiza će rezultirati listom najzastupljenijih autora, žanrova i stilskih epoha koje su hrvatski knjižari imali u ponudi između 1796. i 1823. godine.

4.3. Građa kataloga hrvatskih knjižara Antuna Novosela, Franje Rudolfa i Franje Župana iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pronađeno je ukupno sedam kataloga u izdanju zagrebačkih knjižara u razdoblju od 1796. do 1823. godine, a u Nacionalnoj knjižnici Szechenyi u Budimpešti pronađen je jedan katalog hrvatskog knjižara Antuna Novosela. U tablici 1 nalazi se popis kataloga, godina izdanja te broj knjiga u pojedinom katalogu.

⁴ Idejni utemeljitelj te teze njemački je povjesničar knjige i čitanja Rolf Engelsing. Taj termin označava brzinu kojom se dogodio prijelaz od intenzivnog (čitanje Biblije i vjerske literature) prema ekstenzivnom čitanju (svjetovna literatura) u zadnjoj trećini 18. stoljeća.

Tablica 1. Popis kataloga i podaci o njihovom opsegu

Četiri kataloga označena zvjezdicom pronađena su uvezana zajedno.

Knjižar	Godina izdanja kataloga	Broj stranica kataloga	Broj popisanih knjiga
Novosel, Antun*	1796.	135	2401
Novosel, Antun	1800.?	32	298
Novosel, Antun*	1801.	196	2703
Rudolf, Franjo	1812.	84	674
Rudolf, Franjo	1822.?	112	2982
Župan, Franjo*	1814.	32	319
Župan, Franjo*	1817.?	16	149
Župan, Franjo	1823.	32	412
UKUPNO			9938

Izvor: J. Tingle: *Katalozi zagrebačkih knjižara u predpreporodnom razdoblju kao izvor za povijest knjige i čitanja*. Sveučilište u Zadru (doktorski rad), 48.

Na temelju kvantitativnih podataka o ponudi u tablici 1 vidljivo je da se kod svih zagrebačkih knjižara iz tog razdoblja uočava porast broja naslova koje nude (Novosel 1796. – 2401; 1801. – 2703; Franjo Rudolf 1812. – 674, 1822. – 2982; Franjo Župan 1814. – 319, 1817. – 149, 1823. – 412). Za knjižara Franju Rudolfa izvori smatraju kako je sam bio uvjeren da mu poslovanje dobro ide, uz ostalo zahvaljujući i prodajnim katalozima (Stipičević, u: Tingle, 2017: 19).

U doktorskom radu „Knjižarski katalozi zagrebačkih knjižara kao izvor za povijest čitanja“ autorica Jasna Tingle odlučuje se za sveukupnu kvantitativnu analizu izdanja prema rubrikama kakve su u prvom Novoselskom katalogu (v. tablicu 2) jer zaključuje da su „klasifikacijski sustavi primijenjeni u tih 8 kataloga međusobno neusporedivi“ (usp. Tingle, 2017: 76). Zaista, činjenica da su kategorije navedene pod različitim nazivima te ponekad samo abecednim redom bitno otežava obradu podataka. Sljedeći izazov je činjenica da se čak ni „dodijeljenim nazivima skupina ne može vjerovati“ (Tingle, 2017: 76), što uočavaju i Majhut i Lovrić-Kralj navodeći primjer da se slikovnica *Orbis pictus* u Novoselovu katalogu ne nalazi u rubrici *Knjige za djecu*, nego u glavnom popisu kataloga (usp. 2020: 31). Da rubrike navedene od strane knjižara nisu uvijek pouzdane, dokazala je i analiza provedena u sklopu ovog istraživanja. Utvrđeno je da se književna djela mogu pronaći i pod drugim „neknjiževnim“ kategorijama, a pod rubrikama koje bismo smatrali književnošću često se mogu naći djela koja tamo ne pripadaju (npr. mnoga djela za djecu i mlade pronađena su pod kategorijama *Razno*, *Zabavne knjige*, *Kazališni komadi* pa čak i pod rubrikom *Teologija*).

Tablica 2. Ukupna ponuda knjiga po tematskim skupinama

Katalog	Novo- sel 1796	Novo- sel 1800	Novo- sel 1801	Rudolf 1812	Rudolf 1822	Župan 1814	Župan 1817	Župan 1823	UKUP -NO
Teologija	656	70	700	34	687	14	4	34	2199
Pravo	265	8	262	94	141	6	4	2	782
Medicina	275	11	266	78	166	11	8	12	827
Filozofija (prir. zn.)	231	24	228	30	131	15	8	16	683
Odgoj, knjige za dje.	82	20	108	25	178	36	15	55	519
Gospodar. (svj.pov.)	189	46	213	67	380	33	28	38	994
Biografije	32	2	28	5	54	4	7	3	135
Putopisi	21	6	19	9	40	16	8	18	137
Geografija	14		10	8	62	3	4	3	104
Povijest književnosti	18	1	16	2	2	5		4	48
Filologija	7		6	1	2	1		1	18
Klasici	30	8	50	16	63	10	1	12	190
Poezija	73	2	115	16	58	8		11	283
Pisanje pisama	18	5	19	2	21	1		1	67
Gramatika, rječnici	74	20	52	41	101	5	4	9	306
Vojna lit.	82	3	52	8	48	3	3		199
Službene knjige	6		4	1					11
Trgovina, obrti	66	2	77	11	60	3	2	1	222
Proza	163	62	335	204	629	136	45	189	1763
Igre	27	2	54	1	85	1	2		172
Razno	72	6	89	21	74	8	6	3	279
UKUPNO	2401	298	2703	674	2982	319	149	312	9938

Izvor: J. Tingle: *Katalozi zagrebačkih knjižara u predpreporodnom razdoblju kao izvor za povijest knjige i čitanja*. Sveučilište u Zadru (doktorski rad), 78.

Na temelju podataka iz tablice 2 autorica zaključuje da su u katalozima pored vjerskih naslova (2199) gotovo podjednako zastupljena djela iz književnosti, točnije zbir kategorija proza (1763), poezija (283), klasici (190), odgoj i knjige za djecu (519) te putopisi (137). Takva se kategorizacija čini neprikladna za književno-povijesnu analizu, u vezi s čim će se argumenti navesti u sljedećem poglavlju.

5. Kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja knjižarskih kataloga iz razdoblja od 1796. do 1823.

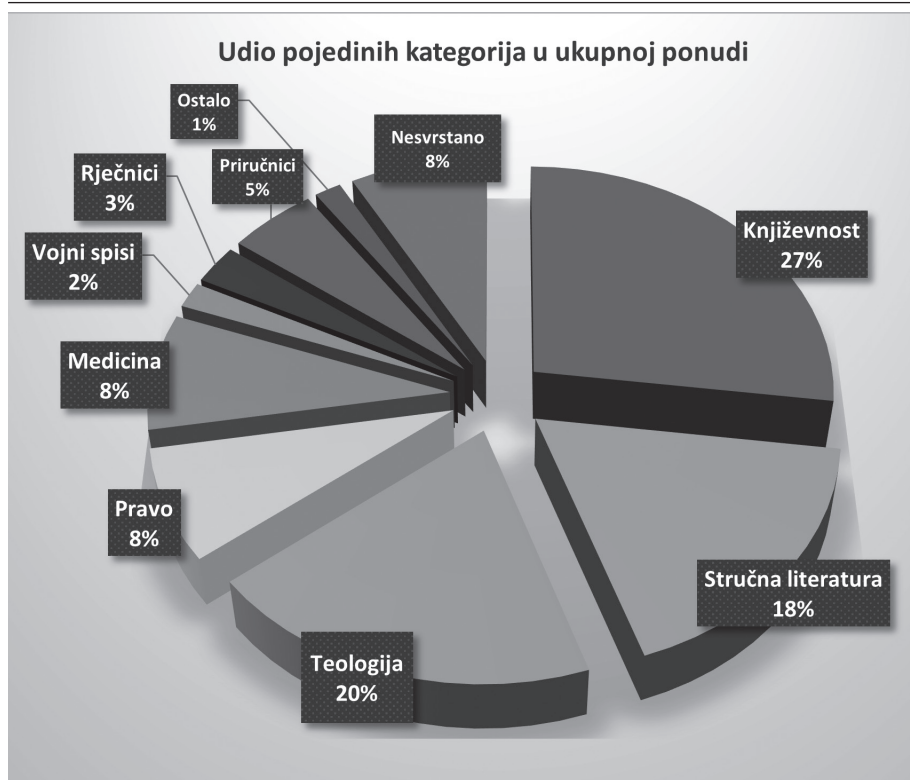
Kako bismo došli do što preciznijih zaključaka o prisustvu književnih djela u navedenim knjižarskim katalozima, književnost se analizira u skladu s današnjim književnoteorijskim spoznajama o književnim rodovima i vrstama, pogotovo s obzirom na činjenicu da je teza o nevjerodostojnosti razdiobe korpusa na tadašnje pojedine rubrike višestruko potvrđena, tako da će se za potrebe ovog rada umjesto kategorizacije naslova na temelju rubrika iz kataloga („odgoj, biografije, putopisi, klasici, poezija, proza“) napraviti nova sistematizacija naslova s obzirom na književne rodove i književne vrste kojima pojedini naslovi doista i pripadaju. Ostali, dakle neknjiževni naslovi, također će biti iznova razvrstani s ciljem dobivanja precizne slike o sljedećem:

1. razlici u udjelu teološke i svjetovne literature
2. vrstama svjetovnih naslova
3. broju i vrsti književnih naslova
4. vrstama književnosti.

Tablica 3. Kategorije

1. Književnost (proza, lirika, drama, književnost za djecu i mlade)
2. Stručna literatura (povijest, filozofija, geografija, prirodne znanosti, politika, gospodarstvo, obrti i zanati)
3. Teologija
4. Pravo
5. Medicina
6. Vojni spisi
7. Gramatike i rječnici
8. Priručnici (savjeti za dom, vrt, lov, itd.)
9. Ostalo (Društvene igre, karte, kalendari)

Uvidom u naslove svakoga kataloga i njihovim razdvajanjem u jednu od devet kategorija došli smo do sljedećih rezultata o udjelima pojedinih kategorija u ukupnoj ponudi zagrebačkih knjižara od 1796. do 1823. godine:

Grafikon 1. Udio pojedinih kategorija u ukupnoj ponudi zagrebačkih knjižara od 1796. do 1823. godine.

Kako je prikazano grafikonom 1, najveći udio u ukupnom broju naslova ima književnost (2607 naslova – 27%), nakon koje slijedi teologija (1888 – 20%), stručna literatura (1798 – 18%), medicina (795 – 8%), pravo (765 – 8%), priručnici sa savjetima (499 – 5%) te rječnici i gramatike (267 – 3%). Vojni spisi čine 2% (175 naslova), a 1% otpada na rubriku ostalo (igre, karte i slično). Navedeni podaci ukazuju na to da potražnja za svjetovnim naslovima raste, premda opseg ponuđenih vjerskih djela od 20% ukupne ponude nije zanemariv. Prevlast književnih djela može se protumačiti kao signal da se u prvoj trećini 19. stoljeća i među hrvatskom čitateljskom publikom događaju promjene koje su krajem 18. stoljeća vidljive u Zapadnoj i Srednjoj Europi, tj. da je i među hrvatskom publikom vidljiv fenomen prelaska s intenzivnog na ekstenzivno čitanje koje podrazumijeva čitanje brojnih naslova u svrhu zabave i užitka, iako je vjerska tematika i dalje zastupljena.

Premda bi se, ako promatramo originalne kategorije u katalogima (v. tablica 2), na prvi pogled moglo činiti da je krajem 18. i u prvim desetljeći-

ma 19. stoljeća u Zagrebu najzastupljenija bila literatura iz područja teologije (usp. Tingle, 2017: 78–79), čini se da ta teza ipak ne stoji te da u tzv. predpreporodnom razdoblju hrvatski knjižari u svojoj ponudi nude najviše naslova s područja književnosti (27%).

Iako u cjelini teološki spisi ne dominiraju, jedini katalog s većim udjelom teologije (656 izdanja) naspram književnosti (358 izdanja) jest onaj Novoselove knjižare iz 1796. godine (usp. tablica 4). Objedinimo li međutim književnost (356) i stručnu literaturu (354) kao svjetovne naslove, moguće je ustvrditi da je već i 1796. svjetovna literatura bila brojnija od teološke. A ako proširimo pojam „svjetovne literature“ te joj dodamo rječnike, gramatičke, medicinske i pravne priručnike, onda je ta razlika i veća. Već u idućem Novoselovu katalogu iz 1801. književnost broji više naslova (582) od teologije (568). U Rudolfovu katalogu iz 1812. broj teološke literature smanjio se na samo pet (0,74%) od ukupno 675 naslova, dok u novijim, Županovim katalozima (1814., 1817., 1823.) udio teoloških naslova iznosi između 1 i 5%. Zaključno je moguće ustvrditi da je udio teologije bio veći u ranijim katalozima, ali se postupno smanjivao da bi u posljednjim katalozima između 1812. i 1823. teološki naslovi gotovo potpuno nestali iz ponude. Na temelju rečenoga možemo potvrditi teze Tomić (2008.) i Tingle (2017.) da je hrvatska čitateljska publika usuglašena s europskim trendovima jer i ovo istraživanje pokazuje da se razvoj književne ponude i čitateljskih preferencija odvija u korist književnosti i svjetovne literature. Ponuda zagrebačkih knjižara, kako ćemo vidjeti u daljnjoj analizi, odgovara na sve veću potražnju za beletristikom, stručnom, informativnom i zabavnom literaturom, a s obzirom na rastući broj romana i naslova za djecu i mlade, čini se da na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u Hrvatskoj publika postaje sve različitija, pri čemu značajan udio u ciljanoj čitateljskoj publici čine žene i djeca.

5.1. Analiza književnih naslova prema žanrovima

Predstavimo najprije statističke podatke o strukturi književne ponude za sve pronađene kataloge od 1796. do 1823. godine. Pri evaluaciji ponude naslova s područja književnosti na koje se ovaj rad fokusira književni su naslovi podijeljeni na žanrove koji odgovaraju današnjim književnoteorijskim spoznajama (proza, lirika, drama te dodatno književnost za djecu i mlade), kako je prikazano grafikonom 2.

Grafikon 2. Književna ponuda u katalogima od 1796. do 1823. prema žanrovima

Od ukupno 2607 književnih naslova 58% (1501 naslov) čine prozna djela, 20% (515) književnost za djecu i mlade, 16% (420) drama te 6% (170) lirika. Na temelju dobivenih rezultata mogla bi se poduprijeti teza da početkom 19. stoljeća u cijeloj Europi publika preferira prozu.

Od proznih naslova očekivano dominira roman, a ponuda obiluje robinzonijadama, gotičkim romanima te povijesnim i obiteljskim romanima. Povijesni roman kao žanr svoj prvi vrhunac doživljava krajem 18. stoljeća te nakon perioda stagnacije apsolutnu dominaciju postiže 30-ih godina 19. stoljeća. S tim u vezi potrebno je istaknuti stvaralaštvo Caroline Pichler (1769. – 1843.), popularne austrijske autorice povijesnih romana, zatim Benedikte Naubert (1756. – 1819.), koju se smatra jednom od osnivačica povijesnog romana u Njemačkoj, a uglavnom je anonimno objavila više od 50 povijesnih i gotičkih romana. Od ostalih autora romana u katalogima možemo pronaći popularne autore i miljenike njemačke čitateljske publike prve trećine 19. stoljeća: August Friedrich Ernst Langbein (1757. – 1835.) (humorni romani), August Lafontaine (1758. – 1831.) (obiteljski romani), Carl Gottlieb Cramer (1758. – 1787.) (viteški romani), Ignaz Aurelius Fessler (povijesni roman).

Popularnost gotičkog romana ili romana jeze (njem. *Schauerroman*) ne iznenađuje s obzirom na popularnost toga žanra u Europi nakon uspjeha Wal-

poleovog *Otrantskog dvorca* 1764. godine. Hrvatski knjižari uvoze gotičke romane najpopularnijih njemačkih pisaca poput Christiana Heinricha Spießa (1755. – 1799.), Augusta Gottlieba Meißnera (1753. – 1807.), Benedikte Naubert, Adolpha Kniggea (1752. – 1796.), Veita Webera (što je pseudonim autora Leonharda Wächtera) (1762. – 1837.), ali i Schillerovog *Vidioca duhova: iz memoara grofa od O***, djelo koje se smatra pretečom te vrste romana u Njemačkoj. U katalozima nailazimo i na romane britanske autorice Ann Radcliffe (1764. – 1823.), jedne od osnivačica tog žanra u Engleskoj. Novoselovo proširenje kataloga iz 1801. godine djelima Meißnera i Spießa možemo interpretirati kao signal potražnje za tom vrstom romana. Usporedbom ponude posudbenih knjižnica u Njemačkoj u razdoblju od 1815. do 1860. vidljivo je da su u navedenom razdoblju djela tih autora iznimno popularna i u Njemačkoj (usp. Jäger 1982: 256 – 259). Da hrvatski knjižari prate trendove, vidljivo je na temelju prisutnosti novijih pisaca toga žanra u kasnijim katalozima, pri čemu se većom zastupljenošću osobito ističe Joseph Alois Gleich (1772. – 1841.), plodni austrijski pisac kojemu je uzor bio Spieß, a koji je između ostalog zapamćen po svom dramskom opusu te povijesnim romanima.

Među ostalim proznim naslovima treba naglasiti i detektivske priče Spießa koji se smatra začetnikom detektivskoga romana u doba prosvjetiteljstva. Katalozi također obiluju brojnim životopisima te putopisima koji u 19. stoljeću dobivaju na značaju.

U svim katalozima zastupljene su basne klasičnih autora prosvjetiteljstva (Christian Fürchtegott Gellert, Gotthold Ephraim Lessing, Jean de la Fontaine), kao i svjetski bestseleri poput pustolovnog romana Daniela Defoea *Robinzon Crusoe* ili alegorijsko-satiričnog romana J. Swifta *Guliverova putovanja* te Richardsonov psihološki i moralističko-sentimentalni roman *Pamela*.

Među lirskim djelima nalazimo ona predstavnika razdoblja osjećajnosti (njem. *Empfindsamkeit*) u njemačkoj književnosti (Friedrich von Hagedorn, Friedrich Gottlieb Klopstock, Christoph Martin Wieland), tzv. Sturm und Drang pokreta (Gottfried August Bürger) te ranog romantizma (Karl Wilhelm Ramler, Johann Heinrich Voss, Christoph August Tiedge).

Dramska ponuda hrvatskih knjižara obiluje nizom aktualnih kazališnih komada, a broj kazališnih djela najzastupljeniji je u Rudolfovom katalogu iz 1822. koji sadrži klasična dramska djela Goethea, Schillera, Klopstocka, Lessinga, Ludwiga Tiecka, ali i popularne dramatičare zabavnog karaktera poput Augusta von Kotzebua i Augusta Wilhelma Ifflanda (1759. – 1814.). Potonji je „uz Kotzebua najpopularniji kazališni autor svojega doba, pisac 60-ak drama sentimentalno-moralističke naravi iz života njemačkoga građanstva“.⁵ U

⁵ Iffland, August Wilhelm. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod

bogatoj dramskoj ponudi možemo pronaći i mnoge tada popularne austrijske dramatičare kao što su Joachim Perinet (1763. – 1816.), Joseph Alois Gleich te poznate ličnosti bečke kazališne scene poput dramaturga i ravnatelja bečkog kazališta Georga Friedricha Treitschkea (1776. – 1842.), Josepha Richtera (1749. – 1813.), Gottlieba Stephanie Mlađega. Dramska ponuda u katalogima zasigurno zaslužuje posebno istraživanje, osobito uzimajući u obzir značaj utjecaja Beča na razvoj kazališta u Zagrebu.

Rast broja naslova za djecu i mlade te naslova posvećenih odgoju vidljiv u svim katalogima očekivan je s obzirom na to da i u ostatku Europe u skladu s duhom prosvjetiteljstva raste svijest o važnosti djela posvećenih isključivo djeci koja će ih odgajati, poučavati i pripremati za život te je kao posljedica razvoja novih pedagoških koncepcija književna produkcija za djecu u zamahu.

5.2. Popularni autori i djela

Proširenja u ponudi vidljiva su iz dijakronijske usporedbe kataloga istoga knjižara, a iz zaključaka su izuzeti naslovi koji se ponavljaju i sugeriraju da je riječ o istom naslovu – u prvom redu zbog istog mjesta i godine izdanja. Knjižar Antun Novosel 1801. proširuje repertoar gotičkih romana te uz romane Lafontainea, Jüngera, E. Theodora, nudi i popularne autore kao što su C. G. Cramer i C. Pichler. Novosel širi ponudu lirike uvrštavanjem Klopstockovih djela i onih Luise Gottsched, kao i ponudu dramskih djela Lessinga, Klopstocka, Kotzebuea, ali i brojnih popularnih austrijskih dramatičara toga doba (Gottlieb Stephanie mladi). Knjižar Franjo Župan proširuje djela Christopha Kuffnera, popularnog austrijskog pisca iz razdoblja bidermajera, a Franjo Rudolf djela Friedricha Launa, koji se također može svrstati u bidermajer. Također, svi knjižari povećavaju broj proznih naslova te naslova za djecu i mlade, a Župan sva tri kataloga pretežno zasniva na prozi te naslovima za djecu i mlade, dok liriku i dramu nudi u minimalnom opsegu.

Sinkronijskom i dijakronijskom usporedbom naslova navedenih u katalogu moguće je dobiti i listu autora koji su prisutni kod gotovo svih knjižara od 1796. do 1823. godine, a koje je moguće razvrstati na one koji spadaju u zabavnu književnost i na one koje danas smatramo visokom književnošću:

Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 9. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26946>>.

Autori zabavne književnosti

Cramer, Carl Gottlob
Fessler, Ignatius Aurelius
Gleich, Joseph Alois
Kotzebue, August von
Lafontaine, August
Meißner, August Gottlieb
Naubert, Benedikte
Spieß, Christian Heinrich
Tschink, Cajetan – austrijski
Vulpinus, Christian August
Weber, Veit (Pseud. za Leonard Wächter)
Wenzel, Gottfried Immanuel

Autori djela visoke književnosti

Bürger, Gottfried August
Campe, Joachim Heinrich
Gellert, Christian Fürchtegott
Gleim, Johann Wilhelm Ludwig
Goethe, Johann Wolfgang
Lessing, Gotthold Ephraim
Schiller, Friedrich
Wieland, Christop Martin (osobito velik broj djela u Rudolf 1822. i Župan 1814. i 1823.)

Premda se često smatra da je publika toga doba preferirala trivijalnu književnost, katalozi ne ostavljaju takav dojam jer su klasični autori iznimno zastupljeni. Pripadnost nekog naslova zabavnoj književnosti u ovom kontekstu ne mora nužno biti loš signal, prije svega zbog važnosti razvoja čitateljstva koje je takvu književnost rado konzumiralo, ali i zbog razvoja zabavne književnosti koja upravo tada, početkom 19. stoljeća, i nastaje. Zabavna književnost omogućuje i porast broja samostalnih pisaca, među kojima su često bile i žene, koje su zahvaljujući tom žanru mogli živjeti od svoga rada. Iz knjižarske perspektive važnim se čini i zaključak da knjižari zahvaljujući zabavnim djelima kao što su npr. romani jeze i viteški romani moraju zaraditi novac kako bi potom u ponudu mogli uvrstiti i (ozbiljnija) djela koja imaju manju publiku (usp. Jäger, 1982: 267).

5.3. Analiza prema stilskim obilježjima

Naposljetku ćemo usporediti kataloge kako bismo utvrdili koje su književne epohe u njima zastupljene i je li moguće utvrditi očekivani razvoj u ponudi s obzirom na književno-povijesni razvoj na njemačkom govornom području početkom 19. stoljeća.

Razdoblje izdavanja kataloga – 1796. – 1823. – u potpunosti se preklapa s razdobljem koje neki njemački teoretičari književnosti nazivaju „Goetheovo doba“ (1749. – 1832.)⁶, tj. po autoru kojeg smatraju „univerzalnih duhom moderne Europe“ (usp. Martini, 1949: 8).⁷ No razvoj književnosti u tom razdoblju nipošto nije bio linearan. Naprotiv, razdoblje je to ispreplitanja mnogih književnih pravaca, od kojih mnogi utječu jedni na druge ili su reakcija na prethodnu koncepciju književnosti. Stoga se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće na njemačkom govornom području simultano razvija nekoliko književnih pravaca: prosvjetiteljstvo (1715. – 1800.), u sklopu kojeg se javlja protustruja *Empfindsamkeit* (1750. – 1770.), *Sturm und Drang* (1765. – 1785.), Weimarska klasika (1772. – 1805.), romantizam (1798. – 1850.) i *biedermaier* (1815. – 1848.). Temeljne ideje prosvjetiteljstva su emancipacija građanstva, individualne slobode pojedinca koji se vlastitim razumom, tj. racionalnošću odvaja od crkvenih i državnih autoriteta. Antiprosvjetiteljske ideje vidljive su u emocionalnim i sanjarskim djelima koja se svrstavaju u *Empfindsamkeit* i *Sturm und Drang*, kao protuteža pretjeranom naglašavanju razuma, što kulminira Goetheovim *Wertherom* i Schillerovim *Razbojnicima*. Pritom je *Sturm und Drang* pokret protesta mladih autora koji se zalažu za individualnost, subjektivizam i umjetnika kao originalnog genija nasuprot hladnom racionalizmu prosvjetiteljstva. Weimarski klasicizam izdanak je prije svega Goetheova i Schillerova stvaralaštva koji se zalažu za povratak klasicističkim idealima umjetnosti te idealu humanizma. Rani romantizam u Njemačkoj (1790. – 1800.) reakcija je na razočaranja uslijed posljedica Francuske revolucije te Napoleonskih ratova. Autori poput Ludwiga Tiecka, Novalisa, Wilhelma Heinricha Wackenrodera, Achima von Arnima, Fouquéa i Adalberta von Chami-

⁶ Pojam „Goetheovo doba“ uveo je Hermann August Korff 1923. godine u svom djelu *Geist der Goethezeit: Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*. Taj pojam označava razdoblje Goetheove dominacije njemačkim književnim životom, a počinje 1770. kada Goethe susreće Herdera te traje do Goetheove smrti 1832. godine. Pojam se odnosi i na druge umjetnosti, što mu daje interdisciplinarnu dimenziju. Taj koncept nastavljaju istraživati povjesničari umjetnosti poput Erika Forssmana koji se bavi nastankom građanskog poimanja umjetnosti u tom razdoblju (*Goethezeit. Über die Entstehung des bürgerlichen Kunstverständnisses*. München/Berlin 1999.) te mnogi drugi teoretičari (Franz LANDSBERGER: *Kunst und Ära der Goethezeit*).

⁷ Fritz Martini: *Die Goethezeit*. Stuttgart 1949, S. 8.

ssa odbacuju ideje klasicizma, odnosno racionalizam, a naglašavaju važnost slobodnog umjetničkog stvaralaštva. Teme koje romantičari naglašavaju su istraživanje folklora, narodne i usmene predaje, nacionalnih literatura te zalaganje za stvaranje nacionalnog jezika i nacionalne države. Bidermajer (1825. – 1848.) je spona između romantizma i realizma u njemačkoj i austrijskoj književnosti, osobito u noveli, romanu i lirici. Zabavnu literaturu bidermajera čine prije svega romani jeze i poučni povijesni romani. Generalno gledano, ideje zajedničke svim tim pokretima afirmacija su pojedinca i građanstva, kao i odmak od vjerskih struktura te suprotstavljanje ustaljenim autoritetima.

Za pretpostaviti je da bi ponuda u katalozima iz razdoblja od 1796. do 1823. barem donekle trebala pratiti suvremeni razvoj njemačke književnosti te da bi stilski trebala biti raznovrsna. Kako bi se ta teza provjerila, poduzeta je analiza naslova iz kataloga s obzirom na njihovu pripadnost pojedinim stilskim formacijama te sinkronijska i dijakronijska usporedba kataloga s obzirom na razvoj i promjene u ponudi književnih stilova.

Književnost prosvjetiteljstva je najzastupljenija pa se u katalozima pojavljuju njezini glavni predstavnici poput Lessinga, Wielanda, Hallera, Hagedorna, Gellerta, Sophie la Roche, Jeanne-Marie Leprince de Beaumont, Campea i Feddersena, ali i manje poznati prosvjetiteljski autori, uglavnom među naslovima za djecu i mlade (Jakob Glatz, Johann Kaspar Lavater, Karl Philipp Moritz, Christian Gotthilf Salzmann, Karl Traugott Thieme, Christian Felix Weisse) koji su zastupljeni kod svih knjižara, osobito u ranijim katalozima. Izdvojit ćemo i ostale epohe koje se nalaze u katalozima te pripadajuća djela i autore:

Sturm und Drang (1767. – 1790.)

Bürger, G. A.

- Gedichte | Novosel 1796. | Župan 1814.
- Sämmtliche Werke. Neue vollstandige Ausgabe | Župan 1823.

Goethe, J. W. von

- *Patnje mladog Werthera* | Novosel 1801.
- Verschiedene Theaterwerke | Rudolf 1822.
- Gothes Theater | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 3ter Theil enthalt Torquato Tasso | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 4ter Theil Mahomet, Tancred | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 6ter Theil enthalt Pandoras Wiederkunst, Stell aund Clavigo | Rudolf 1822.

- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 7ter Theil Egmont der Burgergeneral Palaropheon und Neoterpe | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 9ter Theil Claudine von Villa, Bella, Erwin und Elmire, Irri und Bately | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 10ter Theil Lilix die Rischerinn, Scherz List und Rache, die Zauberflote | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 11ter Theil der Grosz Cophta, der Triumph der Emfinsamkeit | Rudolf 1822.
- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 12ter Theil enthält was bringen mix, Elpenor die Vogel, Kunstlers Erdewallen, Kunstler Apotheose, Bardt, Puppenspiel, Jahrsmarkisfeste, Fastnachtsspiel | Rudolf 1822.
- Die natürliche Tochter | Rudolf 1822.

Schiller, F. von

- *Don Carlos* | Novosel 1796. | Rudolf 1822.
- *Wallenstein* | Rudolf 1822.
- *Die Braut von Messina* | Rudolf 1822.
- *Die Räuber* | Rudolf 1822.
- *Theater vollständig* | Rudolf 1822. | Župan 1823.
- *Turandot Prinzessin von China* | Rudolf 1822.
- *Gedichte* | Župan 1814. | Rudolf 1822.
- *Sämmtliche Werke* | Župan 1823.
- *Der Geisterseher* | Novosel 1801.

Voss, J. H.

- *Idyllen* – 3. Auflage (1800.) | Novosel 1801. | Rudolf 1812.
- *Louise ein landliches Gedicht in drey Idyllen*
- *Odysee übersetzt von Voss* | Novosel 1796. | Novosel 1801.

Weimarska klasika (1772. – 1805.)

Goethe, J. W. von

- Gothes Theater Einzeln davon sind folgende zu haben: 8ter Theil Iphigenie auf Tauris, die Mitschuldigen, die Geschwister | Rudolf 1822.

Vulpinus, Christian August:

- *Rinaldo Rinaldini* (1797) |
- *Die Männer der Republik. Ein Lustspiel* | Novosel 1801.

Jünger, Ernst Theodor:

- *Carolo Carolini, der Räuberhauptmann. Eine Arabeske aus der Mitte des 16. Jahrhund. und Gegenstück zum Rinaldo Rinaldini. Von Jünger* | Novosel 1801.

Romantizam (1770. – 1850.)

Bentzel-Sternau, Christian Ernst:

- *Novellen für das Herz* | Novosel 1801.

Brentano, Clemens

- *Die Grundung Prags. Ein historisch romantisches Drama* 1814. | Župan 1817.

Matthisson, Friedrich von (1761. –1831.)

- *Gedichte* (1787.) | Rudolf 1822.
- *Lyrische Anthologie. Enthält die besten Gedichte aller deutschen Dichter* | Župan 1814. | Župan 1823.

Mereau, Sophie

- *Die Prinzessin von Cleves* (1799.) | Novosel 1801.

Motte-Fouque, Friedrich Heinrich Karl de la:

- *Gedichte* () | Rudolf 1822.

Musäus, Johann Karl August:

- *Volksmärchen der Deutschen* | Rudolf 1822.

Naubert, Benedikte:

- *Alme oder Ägyptische Märchen* | Novosel 1796.
- *Volksmärchen der Deutschen* (1789. – 1792.) | Rudolf 1822.

Schlegel, August Wilhelm von:

- *Poetische Werke* | Rudolf 1822.

Schreiber, Christian

- *Harmonia, oder das Reich der Töne. Ein episch-musikalisches Gedicht in 3 Gesängen* | Rudolf 1812.

Tieck, Ludwig

- *Leben und Tod der Heiligen Genoveva Pfalzgräfin in Trierland nebst Sehr wunderbare Historie von der Melusina* 1800. – bajka | Rudolf 1822.
- *Kaiser Octavianus: Ein Lustspiel* | Rudolf 1822.
- *Volksmärchen* (pod pseudonomom Peter Leberecht) | Novosel 1801.

Tiedge, Christoph August

- *Elegien und vermischte Gedichte* (1803.) | Rudolf 1812
- *Volksmärchen*

Vulpus, Christian August

- *Zauberromane* 1790. | Novosel 1796.

Bidermajer (1815. – 1848.)

Chimani, Leopold

- *Beytrage zur Kenntniz des osterr. Kaiserstaates und dessen Bewohner* | Župan 1823.
- *Belehrende Darstellungen aus dem Vaterlande* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Belehrende Lesestücke zur Kenntniz des Vaterlandes u. dessen Bewohner (Vaterländische Unterhaltungen. Teil 3)* | Župan 1823.
- *Der Freund des Vaterlandes (Der vaterländische Jugendfreund)* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Erhohlungen für die Jugend in freyen Stunden* | Rudolf 1822.
- *Erzählungen und belehrende Unterhaltungen aus der Länder und Völkerkunde aus der Naturgeschichte, Physik u. Technologie. Ein Geschenk für die Jugend* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Gemeinnutzige Unterhaltungen für die Jug. des osterr. Kaiserstaates* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Kurze Schilderungen zur Kenntniz des Vaterlandes* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Lehrreiche Erzählungen und Geschichten aus dem Vaterlande und von dessen Bewohnern . Ein unterhaltsames Lesebuch für die Jugend* | Župan 1823.
- *Merkwürdigkeiten der Länder und Völker des österreichischen Kaiserstaates :Beschreibungen nützlicher und wohlthätiger Anstalten, nebst lehrreichen Erzählungen, Fabeln und Gedichten ; ein unterhaltendes Lesebuch für die vaterländische Jugend* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Naturmerkwürdigkeiten der Länder und Völker des osterr. Kaiserstaates, Beschreib. nützlich. Anstalten, nebst Erzähl. Gedichten, Fabeln etc.* | Župan 1823.
- *Oesterreich über Alles! Ein unterhaltendes Lesebuch für die vaterländische Jugend. (Vaterländische Unterhaltungen)* | Župan 1823.
- *Schule der Belehrung und Warnung: Eine Sammlung wahrer Geschichten für die Jugend* | Rudolf 1822.
- *Schöne Züge und Geschichten aus dem Oesterreichischen Kaiserstaate: 6* | Župan 1823.
- *Tugendspiegel und Warnungstafel. Eine Sammlung lehrreicher Geschichten für die Jugend* | Rudolf 1822.
- *Unterhaltendes Lesebuch für die Jugend meines Vaterlandes* | Rudolf 1822.

- *Vaterländische Unterhaltungen für die Jugend. Ein belehrendes Lesebuch für die Jugend* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Vaterländische Unterhaltungen, ein belehrendes und unterhaltendes Lesebuch zur Bildung des Verstandes, Veredlung des Herzens, Beförderung der Vaterlandsliebe und gemeinnütziger Kenntnisse für die Jugend Oesterreichs* | Župan 1814.
- *Vaterländischer Jugendfreund: ein belehrendes und unterhaltendes Lesebuch zur Veredlung des Herzens, Beförderung der Vaterlandsliebe und Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse ; für die Jugend des österreichischen Kaiserstaates* | Župan 1814. | Župan 1823.
- *Wanderungen auf vaterländischen Gebiete (Vaterland. Unterhaltungen für die Jugend)* | Župan 1823.

Hildebrand, Christoph

- *Robinsons Colonie. Fortsetzung von Campe's Robinson. Ein unterhaltendes Lessebuch für Kinder* | Župan 1823.

Jauffret, Louis Francois

- *Reisen und Abenteuer Rolando's und seiner Gefährten. Ein Robinson für Kinder zur Erläuterung geographisch und naturhistorischer Kenntnisse* | Župan 1823.

Kuffner, Christoph – jedan od omiljenih pisaca bidermajera

- *Perikles, der Olympier. Eine biographische Darstellung* 1809 | (Rudolf 1822., Župan 1814., 1823.)
- *Hesperidenhain der Romantik, Eine Auswahl von Romanzen, Balladen, Sagen und Vignetten. Gesammelt von Kuffner Ch.* | Župan 1823.
- *Plautus. Sämmtliche Lustspiele.* | Župan 1823.

Laun, Friedrich:

- *Romanesken aus Langermanns Pulte* | Rudolf 1812. | Rudolf 1822.

Schilling, Gustav:

- *Guido von Sohnsdom* | Župan 1814. | Župan 1823.

Schmied, Christoph von

- *Lebensgeschichte der heiligen Genoveva für Mütter und Kinder* | Rudolf 1822.

Stahl, Caroline

- *Erzählungen* | Rudolf 1822.

Na temelju provedene analize moguće je ustvrditi da je od stilskih formacija koje se isprepliću u promatranom razdoblju najzastupljenija književnost prosvjetiteljstva, a značajan je porast djela u duhu romantizma i bidermajera. Pojava romantičarskih djela i ideja u katalozima u razdoblju od 1796. do 1823. mogao bi biti značajan doprinos razvoju nacionalnog pokreta

u Hrvatskoj koji se javlja tek 30-ih godina 19. stoljeća. Zastupljenost djela bidermajera osobito je vidljiva u dječjoj književnosti, što je logično jer bidermajer usavršava moralnu pripovijetku kao odgojno sredstvo koje prevladava u dječjoj književnosti sve do kraja 19. stoljeća. U doba bidermajera moralna se pripovijetka literarizira, odnosno podređuje procesu fikcionalizacije uslijed čega poduka više nije svrha sama sebi (usp. Pech u: Wild, 2008: 134) kao što je to bio slučaj za vrijeme prosvjetiteljstva. Utjecaj bidermajera većim dijelom dolazi iz Austrije, što se u katalozima vidi po zastupljenosti popularnih austrijskih pisaca bidermajera kao što je pedagog i pisac Leopold Chimani (1774. – 1844.).

Ponuda zagrebačkih knjižara od 1796. do 1823. godine može se okarakterizirati kao mješavina u to doba popularne visoke i zabavne književnosti koja obuhvaća sve značajnije njemačke i austrijske pisce. Među naslovima zabavnog karaktera nalazimo većinom prozne autore koji su i na njemačkom govornom području u navedenom razdoblju bili iznimno čitani. Iako ne pripadaju kanonu poput Goethea ili Schillera, djela autora kao što su Meißner, Spieß te Naubert važna su zbog noviteta koje su donijele proznom žanru, a koji se u to doba i na njemačkom govornom području tek razvija, zbog čega su navedeni autori doživjeli uspjeh i veliku čitanost još za života. Ostali čitani autori tzv. Goetheova doba su August Lafontaine (iznimno popularan autor moralno-sentimentalnih romana, popularniji od Goethea u to doba), A. F. E. Langbein (20-ih godina 19. stoljeća rado čitan autor popularne humorne proze) te Friedrich Laun. Značajan je priljev ideja iz Austrije, što vidimo u zastupljenosti značajnih austrijskih pisaca toga vremena. Neki od njih su Christoph Kuffner, Franz Rittler, J. A. Gleich, Leopold Chimani, Caroline Pichler, Johann Michael Leonhard, Gottfried Müller, Cajetan Tschink.

Autori koji se u katalozima iz navedenog razdoblja više ne nude stariji su pisci prosvjetiteljstva poput Karla von Eckartshausena (1752. – 1803.), Antona Wilhelma Christiana Finka (1770. – 1794.), Albrechta von Hallera (1708. – 1777.), a zamijenjeni su recentnijim autorima kao što su Ferdinand Drexler, Friedrich von Matthiesson (rani romantizam), Joseph von Hammer-Purgstall, Leopold Chimani, Christoph Johann Andreas Hildebrand, Louis François Jaffret (bidermajer).

Djela nekih prosvjetiteljskih autora kao što su Wieland, Glatz, Kotzbue i nadalje se pojavljuju u katalozima jer je riječ o iznimno čitanim knjigama koje u tom razdoblju bilježe mnoga novija izdanja: Tako primjerice Campeov *Theophron* (1783.) godine 1843. izlazi u 11. izdanju, dok u Županovom katalogu iz 1823. nalazimo primjerice i Wielandova djela izdana 1812. godine. U posljednjem Županovom katalogu iz 1823. nailazimo na djela čije se godine izdanja mahom protežu između 1810. i 1822. godine. Iz takve kombinaci-

je novijih i starijih, ali popularnih izdanja možemo zaključiti da su hrvatski knjižari zaista „uvozili samo one knjige za koje su bili pouzdano sigurni da će ih moći prodati“ (Puškadija-Ribkin, 2000: 30), odnosno da su knjižari zaista poznavali vladajući ukus i njemu se prilagođavali.

6. Zaključna razmatranja

U prvoj polovici 19. stoljeća njemački je jezik na vrhuncu svoje dominacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a pismena i obrazovana publika koju čine plemići i visoko građanstvo izrazito je naklonjena njemačkoj kulturi. S druge strane, domaće produkcije je malo, a nema ni dovoljno čitatelja koji bi čitali na narodnom jeziku. Stoga se hrvatski tiskari takvom ukusu prilagođavaju te uvoze i prodaju uglavnom izdanja na njemačkom jeziku.

Istraživanje, čiji su prvi zaključci izneseni u ovom radu, pokazalo je da je sinkronijskom i dijakronijskom analizom kataloga zagrebačkih knjižara moguće doći do novih spoznaja i zaključaka o povijesti čitanja na hrvatskim prostorima na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Knjižarski katalog kao povijesni izvor koji bilježi ulazak strane knjige na hrvatski kulturni prostor omogućuje u određenoj mjeri iščitavanje kulturnih potreba čitatelja, kao i promjena koje je moguće uočiti u vladajućem ukusu unutar razdoblja od sredine 1790-ih pa sve do 1820-ih godina kao doba oblikovanja novijih književnih stilova u hrvatskoj književnosti, kakve nalazimo i na njemačkom govornom području. Među hrvatskim čitateljstvom jasno je vidljiv fenomen „čitateljske revolucije“ koji je svojstven Zapadnoj i Srednjoj Europi, a koji se ogleda u ponudi djela izrazito svjetovne tematike te mnogobrojnih književnih naslova, što s jedne strane sugerira proces intenziviranja čitanja među širim društvenim slojeva, a s druge oblikovanje heterogene čitateljske publike, među kojom su, kako vidimo po izdanjima u katalozima, i žene i djeca koja uslijed odgoja na njemačkom jeziku imaju pristup suvremenim dječjim izdanjima kao i slikovnicama s njemačkoga govornog područja.

Uvozom književnih djela sa sjevernog i srednjeeuropskog njemačkog govornog područja čini se da u hrvatski kulturni krug prodiru ideje i mentalitet koji je dolazio s takvim književnim djelima te se stvara čitateljska kultura pod utjecajem one s njemačkoga govornog područja. Takav razvoj vidljiv je osobito na sjeverozapadu Hrvatske kojega su neki tada u mnogočemu smatrali nastavkom njemačkoga govornog područja.

Izvori

- Novosel, Antun. Verzeichniss der Bücher, welche in der Kais. Königl. privilegirten von Novosselschen Buchhandlung in Agram um beygesetzte Preise zu haben sind. Agram, gedruckt mit von Novosselschen Schriften, 1796. (NSK R II F-8-1477, Privez 3).
- Novosel, Antun. Obznanenye. Bez godine i mjesta tiska. Pretisak objavljen kao dopuna članku M. Tomić Knjižarski katalozi kao izvor za povijest knjige: primjer kataloga Novoselske knjižare u Zagrebu (1794. – 1825.), *Libellarium*, 1/2(2008), str. 265–297.
- Novosel, Antun. Verzeichniss der Bücher, welche in der Kais. Kön. privileg. v. Novoszelschen Buchhandlung in Agram um beygesetzte billige Preise zu haben sind. Agram, gedruckt mit von Novosselschen Schriften, 1801. (NSK R II F-8-1477, Privez 4).
- Rudolf, Franjo. Nro 3 Catalogus librorum antiquorum et omni scientiarum genere, qui apud Franciscum Rudolph, bibliopolam et compactorem Zagabriae, in bon Compactura addito Pretio venales extant. Verzeichniss von altern Büchern aus allen Fachern den Wissenschaften welchen bey Franz Rudolph Büchhandler und Büchbinder zu Agram zu habend sind, 1812. Bez mjesta tiska. (NSK R II F-8-1155).
- Rudolf, Franjo. Verzeichniss der Bücher Welche bey Franz Rudolf Buchhandler in Agram nachst der blutigen Brucken, um beygesetzte Preise zu haben sind. Bez godine i mjesta tiska. (NSK R II F-8-876).
- Župan, Franjo. Verzeichniss der Bücher, welche bey Franz Suppan Buch und Kunsthändler in Agram zu haben sind. Im November 1814. Bez mjesta tiska. (NSK R II F-8-1477, Privez 5).
- Župan, Franjo. Neue Kommissions-Artikel aus dem Verlag des Buchhandler K. A. Hartleben in Pesth zu finden bei Franz Suppan, privil. Buchhandler in Agram. Bez godine i mjesta tiska. (NSK R II F-8-1477, Privez 7).
- Župan, Franjo. Verzeichniss der Bücher welche bey Franz Suppan, Buchhandler in Agram, zu haben sind, 1823. Bez mjesta tiska. (NSK R II F-8-1218).

Literatura

- Hameršak, Marijana (2009). „Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnost iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva“. *Časopis za suvremenu povijest*, 41 (3): 783–804.
- Jäger, Georg (1982). Die Bestände deutscher Leihbibliotheken zwischen 1815 und 1860. *Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*. Wiesbaden: 247–268.

- Jäger, Georg und Schönert, Jörg (1977). Die Leihbibliothek als literarische Institution i m 18. und 19. Jahrhundert – ein Problemaufriß. Dr. Ernst Hauswedell & Co. Hamburg: 7–60.
- Lakuš, Jelena (2009). „Pisac i čitatelji: fenomen kolektivnog mecenatstva u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća“. *Libellarium*, II, 1: 29–45.
- Lakuš, Jelena (2013). „Čuvari javnog ćudoređa: crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća“. *Croatica Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (71): 103–127.
- Majhut, Berislav; Lovrić-Kralj, Sanja (2020). *Oko hrvatske dječje književnosti*. Zagreb:
- Hrvatska sveučilišna naklada; Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, (monografija).
- Milanja, Cvjetko (2012). *Konstrukcije kulture: modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (studija).
- Puškadija-Ribkin, Tatjana (2000). „Trattnerova tiskara i knjižara u Varaždinu, a zatim u Zagrebu“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 33 (1–2): 27–49.
- Strecha, Mario (1993). „O pitanju utjecaja bečkog središta na kulturni identitet Zagreba u 19. stoljeću“. *Radovi*, vol. 26, no. 1, 1993, pp. 79–88.
- Tingle, Jasna (2017). *Katalozi zagrebačkih knjižara u predpreporodnom razdoblju kao izvor za povijest knjige i čitanja*. Zadar: Sveučilište u Zadru (doktorski rad).
- Tomić, Marijana (2008). „Knjižarski katalozi kao izvori za povijest knjige: primjer kataloga Novoselske knjižare u Zagrebu (1794. – 1825.)“. *Libellarium* 1 (2): 161–179.
- Wild, Reiner (Izdavač) (2008). *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*. Verlag J. B. Metzler.
- Župan, Dinko (2016). „Kulturni i intelektualni razvoj razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću“. U: *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska: 273–308.

**Sanja IVANOVIĆ-GRGURIĆ &
Milica LUKIĆ**

CATALOGS OF CROATIAN BOOKSTORE AS SOURCE FOR THE HISTORY OF READING

The aim of the paper is to determine the number of literary works in the book catalogues of the Croatian bookstores from the period from 1796 to 1823 and their genre and stylistic determination. Given that the late 18th and early 19th centuries was the period of the late Enlightenment, when interest in theology declined in Western and Central Europe and interest in secular literature, including literature, grew significantly, the aim of this paper is to investigate whether such trends are observed among the Croatian readership. A synchronic and diachronic comparison of the seven catalogues of these bookstores will provide an overview of the literary titles and authors circulating in Croatia during the given period and unravel the possible specific demand of the audience to which the bookstore owner, as a retailer, certainly tried to respond. For the purposes of this paper, the offer of literary titles will be observed in accordance with today's literary-theoretical knowledge and will be divided into prose, poetry, drama and children's literature. The paper focuses on works in German that make up the majority of titles (70%) in the cited catalogues. By analysing authors, works and genres, the paper will answer the question of whether only bestsellers, useful literature, popular or high literature arrived in Croatia, the periphery of the Austrian Empire, and whether there are certain changes of the prevailing taste. This topic contributes to a more complete insight into the catalogues of Croatian bookstores, which represent a significant source for the history of reading, and shows their important role in the cultural transfer between Europe and Croatia.

Keywords: book catalogues, german language, 19th century, reading history, late enlightenment, pre-Illyric period